

«Улусчу ужурлар» (Народоведение) деп бөлгүмнүн 1-4 класстарга программасы.

Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Терлиг-Хаинская средняя общеобразовательная школа
Муниципального района «Кызылский кожуун» Республики Тыва

«Согласована»:

зам. директора по ВР:

Ооржак /Ооржак А.Х.В./

Протокол № 1

от «31» августа 2023года.



Муниципальное бюджетное общеобразовательное учреждение
Терлиг-Хаинская средняя общеобразовательная школа
Муниципального района «Кызылский кожуун» Республики Тыва

«Согласована»:

зам. директора по ВР

Ооржак /Ооржак А.Х.В./

Протокол № 1

от «31» августа 2023года.

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности «Народоведение (Улусчу ужурлар)»

(для 1-2 классов образовательных организаций)

РАБОЧАЯ ПРОГРАММА

внеурочной деятельности «Народоведение (Улусчу ужурлар)»

(для 1-2 классов образовательных организаций)

Составила: Сурунчап Зоя Тулушевна
учитель начальных классов

Тайылбыр бижик.

Улусчу педагогика амгы национал школаның өөредилге-кижизидилгелиг ажыл-чорудулгазын кол үндезинин тургузуп, быжыг турушту ээлеп турар. Чоннуң чаагай чаңчылдары, сагылга езулалдары, уjurлары улусчу педагогиканың кол өзээн тургуспушаан, өзүп орар салгалдын кижизидилгезиниң депшилгелиг аргаларын байлакшыдып турар.

Улусчу педагогиканың идеялары, байлак дуржулгазы болгаш аргалары чүгле школада башкылаашкында ажыглаттынып турар эвес, а өг-бүле кижизидилгезинде, ада-иелер ортузунда тарап нептерээн.

Кайы-даа үеде улустар улусчу педагогика-биле харылзаалыг болуп келген. Кандыг-даа кижиди баштай боду кижизиттирер, а чоорту боду кижизидикчи болу бээр.

Улусчу кижизидилгениң кол сорулгазы уругларны угаан-сарыылдыг, кадык-шыырак болгаш төлептиг кижилер кылырынче угланган.

Улустун аас чогаалы кижизидилгениң эң дээштиг чижээ, улусчу педагогиканың мерген чогаадылгазы. Эки болгаш бакты бот-боттарындан күштүү-биле ылгаштырып, бак чүүлдерни улам-на бак, эки талаларны улам-на эки кылдыр көргүзөргө кижилерниң сагыш-бодалынга ханы дээштиг болгаш бакты узуткаар, экини деткиир, хөгжүдөр дээн күзел-соруктарны оттуруп өөскүдеринге идиглиг.

Кижизидилгеге уругларның назы-харын барымдаалаары чугула. Чаш үеде мага-бот өзүлдезинче кичээнгей улуг. Элээди үезинде эки-бакты ылгап билир аргазы үндезилеттинер.

1-4 класстарга «Улусчу ужулар» деп чижек программанын кол сорулгалары:

- 1) Тыва уругларны мөзү-шынар болгаш бодунуң чонунуң чагыг суртаалдарын билиндирип өөредир.
- 2) Ал-бодунга, өг-бүлезинге, төрелдеринге, чонунга, социал хүрээлелге, кижиди төрелгетенге, бүдүн делегейге хүндүткел болгаш олар дээш харыысалга өөреникчиниң сагыш-сеткилиниң өмүнээзинден, ооң мээ-медерелинден, сагылга-чурумундан илерээр кылдыр кижизидери.
- 3) Даштыкы хүрээлелге, улусчу культурага, төрөөн дылынга, улусчу педагогикага даянып тургаш сайзырадыры.
- 4) Чараш аажы-чаңныг кижилерни тыва мөзү-шынарга кижизидип, хевирлээри;
- 5) Башкыларның, ада-иениң, өөреникчилерниң дузазы-биле улусчу педагогикага хамаарышкан материалдарны чыыр, шинчилээр, сайгарар, амыдыралга ажыглаары;
- 6) Өөреникчиниң бар билиин болгаш арга-мергежилин чогуумчалыг национал-девискээр материалдарының дузазы-биле хевирлээри.

Ук программа тыва улусчу педагогиканың мөзү-бүдүш талазы-биле эрте кижизидилге принципинге даянган. Азы өскээр чугаалаарга, уруглар кижизидилгези өөнге, ада-иениң холунга,

улуг улустун хайгааралыга эртер дээрзин барымдаага ап турар. «Кижиге болуру чажындан, аът болуру кулунундан» деп үлегер домак улусчу кижизидилгениң кол даяныр угланышыкыны болур.

Эге класстарга программа езугаар кириген темалар дараазында бөлүктөтүнгөн кезектерден тургустунган: «Бистин өг-бүлөвиге» (1 класс); «Чаңчылдың чаражы» (2 класс); «Кижиге болгаш бойдус» (3 класс); «Кижиге эш херек» (4 класс).

1 класс – 30 шак (неделяда 1 шак)

2-4 класс – 34 шак (неделяда 1 шак)

Ниити билиглер, арга-мергежил болгаш ажил-чорудулганың аргалары:

- 1) Деңнелге аргазын ажыглап тургаш, деңнештирип турар чүүлдериниң онзагайларын илередири;
- 2) Хайгааралды аас-биле тайылбырлаары;
- 3) Ниити шактарның санынче экскурсиялар, оюннар, мөөрейлер, ужуражылгалар, улусчу байырлалдар шактарын база киригени.
- 4) Слайдылар «Тываның онза-солун төөгүлүг черлери».
- 5) Чурулга.
- 6) Ыры.

Программаның кол допчулалы: «Улусчу ужурулар» деп бөлүмнүң ажылының түннелинде езулук кижиге болуп хевирлеттинеринге билип алган чүүлдерин көргүзүп, дамчыдып билер кылдыр уругларны өөредип алырынга башкының кол даяныр аргалары:

- 1) Чоннун педагогтуг кол билиишкени (карактаары, кижизидери, бот-кижизидилгени башкаары, эде кижизидери, даалга берип кижизидери, угаадып тургаш кижизидери, шингээттирери, чоорту өөредери).
- 2) Кижизидилге ажылының сорулгалары (күш-ажылга белеткээри, мөзү-шынар сайзырадыры, угаан делгемчидери, кадыкшыл быжыглаары, ол дээш сагыш човаары, чараш чүүлге ынак болдураары).
- 3) Кижизидилгеге салдар чедирер чүүлдер: бойдус, күш-ажыл, хүн бүрүнүн амыдыралы, чаңчылдар, уран чүүл, шажын, дыл.
- 4) Кижизидериниң аргалары: угаадыры, үлегер-чижек болуру, көргүзери, тайылбырлаары, дилээри, сүмелээри, деткири, көгүдери, хорууру.
- 5) Өөредип азы кижизидип тургаш ажыглаар чүүлдер: дүрген-чугаалар, тывызыктар, үлегер домактар, ырлар, тоолдар, тоолчургу чугаалар дээш оон-даа ыңай.
- 6) Төлөптиг кижилерни өстүреринге ажыглаар аргалар.
- 7) Бир демниг ажилдаарының педагогтуг ужуру-дузаы: өг-бүлө, үнген-кирген чон болгаш оларның ажил-херээ, сагыш-сеткили.

Кичээлдер нургулайында оюн хевирлиг, практиктиг угланышкынныг болуп, аян-чорук, көргүзүг-шингээдилге, янзы-бүрү чогаадыкчы ужуражылгаларны, аас чогаал кичээлдерин, бойдусче үнүүшкүннерни, хайгааралдарны, хостуг чугаа хевиринге эрттирип болур.

«Улусчу ужурлар» («Народоведение») программанын эге школага доозуп туруп өөреникчилерниң шингээдиң алып кол билиглери:

- Өөреникчилерниң билиглери амыдыралга ажыглап билири;
- Очулга болгаш тайылбыр словарьларын ажыглап билири;
- Хууда хайгааралдарыңа (көргөн, дыңнаан чүүлдеринге) үндезилеп улуг эвес хемчээлдиг дыңнадыгларны кылыры;
- Тыва Республиканың тугу, сүлдеси ыдык ырын билири;
- Тыва чоннуң уран чүүлүн, ужурларын, чаңчылдарын, езулалдарын болгаш ниити чуртталгазын, төрөл-бөлүк кежигүннерин, азырал болгаш черлик дириг амытаннарның, куштар, үнүштер, малдарның (шээр, бода, чылгы мал); сүттен, эттен, үнүштерден кылган чөмөрниң; тыва национал хеп аймааның; тыва оюннарның, тыва эдилелдерниң аттарын билири;
- Нация (аймак-сөөк), улусчу байырлалдар, төрөл улус, амыр-менди, чаңчыл, найырал, ужур, улустуң аас чогаалы деп чүл дээрзин билири.

Эге школага «Улусчу ужурлар» («Народоведение») деп программаны бүрүн болгаш үрө-түңнелдиг боттандыраарыңа таарымчалыг байдалдар:

1. Школаның библиотеказы.
2. Күш-ажыл кичээлдери.
3. Бажың ажылы.
4. Тус девискээрниң агаар - бойдузу.
5. Тус девискээрге улустуң аас чогаалынын чыыкчылары
6. Тус девискээрниң куш-ажыл, культура, [спорт](#) болгаш өске-даа адырлар талазы-биле алдарлыг кижилери.

Литература:

1. Аскагалдай ашак. Кызыл, 1992, 1т.
2. Г.Д.Сундуй «Улусчу ужурлар». 1-2 класстар. Кызыл.
3. Г.Д. Сундуй «Улусчу ужурлар». 3-4 класстар. Кызыл, 2004
4. И. Самбуу «Тыва оюннар». Кызыл, 1994
5. К.Б.Салчак, Л.П. Салчак «Тыва улусчу педагогиканың хөгжүлдеси». Кызыл. 1984
6. З.К. .Кыргыз «Тыва улустун йөрээлдери». Кызыл, 1990
7. М.Б. Кенин-Лопсан «Тыва чоннуң бурунгу ужурлары», Кызыл. 1994.
8. Матпаадыр. Кызыл, 1991ч.

№	ТЕМЫ	Кол-во часов	Дата проведения	
			по плану	по факту
1	Кирилде кичээл. Тыва чаңчыл болгаш ёзу. Таныжылга.	1	07.09.	
2	Мээң суурум – Терлиг-Хая.	1	14.09.	
3	Суурум даглары, чараш черлери.	1	21.09.	
4	Терлиг-Хаям – Кара-Талым.	1	28.09.	
5	Тыва дугайында тоол. Тыва чурту. Тывалар.	1	05.10.	
6	Тыва Республика, ооң ыдыктыг демдектери.	1	12.10.	
7	Бистиң өг-бүлевис. Кады төрээн кижилер.	1	19.10.	
8	Ада төрели – алдын, ие төрели – мөңгүн. Хүнчүгеш. Сөзү: О.Сувакпиттии, аялгазы: М.Нурсаттыы.	1	26.10.	
9	Кырган-ачазы биле кырган-авазын хүндүлээри.	1	09.11.	
10	Чоок төрел кижилер.	1	16.11.	
11	Өг – чурттаар чер.Малчыннар өглери.	1	23.11.	
12	Өг ужурлары.	1	30.11.	
13	Өг дугайында тоол.	1	07.12.	
14	Өгнүң эт-севи.	1	14.12.	
15	Өг херекселдериниң ужурлары. Тыва өглер. Сөзү А.Даржайныы, аялгазы К.Бегзинии.	1	21.12.	
16	Бистиң бажыңывыс.	1	28.12.	
17	Бажың – кижилерниң кол эдилели. Эжик аксында идиктер.	1	11.01.	
18	Аал дугайында. Аал ужурлары.	1	18.01.	
19	Мал-маган – тываларның амыдыралының дөзү. Чурттунң кол ажил-агыйы.	1	25.01.	
20	Инек дугайында. Инекти назы-харын барымдаалап адаары.	1	01.02.	

21	Сарлык. Сарлык оглу.	1	08.02.	
22	Иви мал. Ивиниң назы-харының, адының хуваалдазы.	1	15.02.	
23	Аът. Чылгычы Мышкыргы.	1	22.02.	
24	Теве дугаында.	1	29.02.	
25	Хой малым. Хойнуң назы-хары, аттары.Кадарар мен.	1	07.03.	
26	Өшкү, ооң назы-хары, аттары. Ме-ке-ке.	1	14.03.	
27	Найыралдыг өг-бүле. Найырал – үнелиг чүүл.	1	21.03.	
28	Найыралды ырлажыылы. Сайзанаң.	1	04.04.	
29	Улуг-Эргек.Чуваш улустуң тоолунга үндезилээн.	1	11.04.	
30	Арбай-хоор. Сөзү О.Бавуужапты, аялгазы О.Кара-Катты.	1	18.04.	
31	Чаштарга хамаарышкан чамдык уjurлар.	1	25.04.	
32	Күштүг чурт. Бистиң Тыва.	1	02.05.	
33	ХТК «Уjurларывысты утпаалы».	1	09.05.	

2

класс

№	ТЕМЫ	Кол-во часов	Дата проведения	
			по плану	по факту
1	Чаңчылдың чаражы. Этикет.	1	07.09.	
2	Өг-бүлеге ээлдек болуру.	1	14.09.	
3	Назын хүндүзү. Кырган-авам. Кырган-ачам.	1	21.09.	
4	Ээлдек чугаа уjurлары.	1	28.09.	
5	Кожаларын хүндүлээр уjurлар.	1	05.10.	
6	Бажыңга келген аалчыны хүндүлээри.	1	12.10.	
7	Рольдап ойнаар оюннар. Таныжары.	1	19.10.	

8	Таныштыары.	1	26.10.	
9	Янзы-бүрү чугаа ужурлары.	1	09.11.	
10	Телефон биле чугаалажыышкын.	1	16.11.	
11	Кижиниң даштыкы хевирин чугаа-биле дамчыдары.	1	23.11.	
12	Интернет четкизинге чугаа.	1	30.11.	
13	Кижиниң чаражы – бүдүжүнде. Оол кижини. Угаан-бодал.	1	07.12.	
14	А.Арапчор. Эр кижиниң чаңгыс сөстүү.	1	14.12.	
15	А.Даржай. Кижиниң нүүрү. Эреспей.	1	21.12.	
16	А.Шоюн. Таныжылга. Чунгувуста.	1	28.12.	
17	Кыс кижини.	1	11.01.	
18	Таварылгалыг оюннар. Сеткилге ак херек, ажылга шынар херек.	1	18.01.	
19	Бичии кижиниң өске өгже (бажыңче) кирерде сагыыр ужурлары.	1	25.01.	
20	Өгге (бажынга) келген кижини хүлээп алырының ужурлары.	1	01.02.	
21	Бажынга (квартирага) келген кижини хүлээп алырының ужурлары.	1	08.02.	
22	Шырай ужуру. Хөглүгбей.	1	15.02.	
23	Кылаш ужуру.	1	22.02.	
24	Шимчээшкин ужуру.	1	29.02.	
25	Чөдүрериниң ужуру.	1	07.03.	
26	Сиңмирериниң ужуру.	1	14.03.	
27	Азырарының ужуру.	1	21.03.	
28	Өөш эде берзе.	1	04.04.	
29	Өске кижиниң херекселинге дегбезиниң ужуру.	1	11.04.	
30	Хөй ниитилел черинге бодун алдынары.	1	18.04.	
31	Чугаалажырының ужурлары.	1	25.04.	
32	Тыва улустуң тоолу. Бичии салаа.	1	02.05.	
33	Салгакчы бис. Өөреникчээ. Чайгы дыштанылгам. Суурга.	1	09.05.	
34	Чаңчыл чарашта – чоргаар, кижини экиде – дыш. ХТК «Чаңчылывыс сагыыл!».		16.05.	